

מארץ הולדת לארץ מולדת:
עולים בנמל טריפולי,
בדרכם לספינה המפליגה לישראל

מצפון "ים החולות" אל חוף מבטחים

העפלה ועלייה מלוב לישראל

יעקב חג'ג'לילוף

אידריס, מלך לוב
1969-1951

קימה של קהילה יהודית בלוב ידוע כבר מימי הבית השני. מהמאה ה־16 חיו יהודי לוב תחת האימפריה העות'מאנית, ולאחר מכן בשלטון בית קרמנלי הלובי. בשנת 1835 שבה האימפריה העות'מאנית לשלוט בלוב, עד הכיבוש האיטלקי בשנת 1911. תחת השלטון האיטלקי השתפר מאוד מצב היהודים בלוב, שחלקם היגרו לאיטליה במאות הקודמות והתבססו בה.

משואה למאבק על עצמאות

בשנות ה־20 וה־30 של המאה ה־20 עלו לארץ ישראל כאלף מיהודי לוב, בעיקר ממניעים ציוניים. במלחמת העולם השנייה הייתה לוב לזירת קרבות קשים. בראשית שנות ה־40 גורשו יהודים למחנות מעצר ולמחנות עבודה ורכושם נפגע. מאות מיהודי לוב נשלחו למחנות הריכוז ברג'ן־בלון ואינסברוק־רייכנאו. כ־500 צעירים יהודים הוברחו בימי המלחמה מלוב לארץ ישראל, בסיוע החיילים הארצישראלים ששירתו בצבא

יעקב חג'ג'לילוף - היסטוריון וחוקר של יהדות לוב, ומחבר הספר "תולדות יהודי לוב". מנהל המכון ללימודים ולמחקר של יהדות לוב ויושב ראש מועצת הארגון העולמי של יהודים יוצאי לוב.

בית הכנסת דאר בישי בטריפולי (נוסד 1923), כיום

ניצולי ברגן-בלזן שבים לטריפולי, 1945

הבריטי (למשל בנישואין פיקטיביים לנערות יהודיות, או בהשאלת תעודותיהם לצעירים). חיילים אלו עזרו גם בשיקום הקהילה בתום המלחמה. בחודש נובמבר 1945 פרצו פרעות ביהודי טריפולי ובסביבותיה. 138 יהודים נרצחו ומאות נפצעו, בתים נבזזו והוצתו בתי כנסת, ואלפים נותרו ללא קורת גג ופרנסה. לאחר הפרעות השתררה אווירה של חוסר ודאות ברחוב היהודי. אנשים

ומשפחות שנטשו את בתיהם בכפרים, בערי השדה וברבעים המעורבים של טריפולי, העדיפו להישאר במקומות המפלט. בשל המצב המעורער שלאחר הפרעות, עמדו 37,000 יהודי לוב בפני השאלה: לאן? רבים שאפו לעלות לארץ ישראל, אולם הבריטים ששלטו בלוב סירבו להעניק אשרות יציאה.

משנת 1946 פעלו המנהיגים הערבים למשוך לצדם את היהודים כשותפים בדרישה לעצמאותה של לוב. הנציגים הערבים ב"ועד הערבי-יהודי לשיתוף פעולה ולשיקום", שהוקם לאחר הפרעות, ניצלו את הקשרים האישיים עם הנכבדים היהודים והפעילו לחצים ואיומים מרומזים כדי לגרום ליהודים לתמוך בדרישתם. המנהיגים הערבים הלאומנים הפעילו לחץ ישיר ואיימו מפורשות שאם היהודים לא יתמכו בדרישתם לעצמאות, יפרצו פרעות חמורות משידעו עד עתה. המנהיגים היהודים, על אף חששם שעצמאות לוב תביא לפרעות נוספות, נאלצו לתמוך בעצמאות מחשש לגורל הקהילה. ראשי הקהילה הצטרפו בעל כורחם ל"מפלגה הלאומנית". השמועות על הפגנות אנטי-יהודיות הביאו יהודים רבים להצטרף ל"חזית הלאומנית המאוחדת". במאי 1946 נפוצו שמועות מ"ועידת פריז" בדבר כוונה לתת לאיטליה אחיזה במחוז טריפוליטניה. נשיא הקהילה ז'קיניו חביב הצטרף למחאות בשם יהודי לוב, והצהיר שהוא מתנגד לכל פתרון שלא יביא לעצמאותה של לוב. דבריו עוררו התנגדות בקרב היהודים, אך זו התפוגגה בעקבות איומים על חידוש הפרעות אם היהודים אינם שותפים לגורל שכניהם המוסלמים. האגודות היהודיות נאלצו להביע אהדה לשאיפות החזית הלאומנית המאוחדת, אך הקפידו להבליט שאופייה אינו מדיני. החוגים הציוניים, שהתנגדו לתמיכה בעצמאות לוב, הבינו את הסכנה לקהילה ונמנעו מלהביע עמדתם בפומבי.

הצעירים, בעיקר חניכי התנועות הציוניות, עלו לישראל בדרכי סתר. העפלה זו הייתה בלתי חוקית הן ביציאה מלוב והן בכניסה לארץ ישראל, שהיו שתייהן בשלטון בריטי. האירגון נעשה בעיקר בידי "הדוד", השליח מארץ ישראל, בסיוע פעילים מקומיים. המוסד לעלייה ב' לא פעל בלוב ישירות ולכן הופנו העולים למצרים, לאיטליה ולצרפת (דרך תוניסיה). יהודי תוניסיה סיפקו ליוצאי לוב מחסה ומזון, עד שהועברו למרסיי וממנה ארצה. בהמתנה למעבר, מאות מיוצאי לוב השתתפו בפעילות תנועת "תורה ועבודה" בתוניסיה, ועברו אימונים בהדרכת שליחי ה"הגנה". בסוף 1947 סיפק מנהל מחלקת הדרכונים בבנגזי דרכונים מזויפים תמורת תשלום,

שאפשרו למאות יהודים לצאת לאיטליה וממנה לארץ ישראל, עד שהבריטים הבחינו בכך.

בגל ההעפלה בעקבות הפרעות במחצית השנייה של 1946 הגיעו כ-1,700 יהודים; מראשית 1947 עד קום מדינת ישראל הפעילו כ-700 יהודים; במחצית השנייה של 1948 עלו כ-1,100 יהודים מלוב. במשך כשנתיים וחצי עלו ארצה בדרך-לא-דרך כ-3,500 יהודים, כעשרה אחוזים מכלל יהודי לוב.

"שחררו אותנו!"

החלטת החלוקה של האו"ם מיום 29 בנובמבר 1947 וראשית מלחמת העצמאות בארץ ישראל הורגשו בלוב היטב. מנהיגי הצהירו כי 2,500 נושאי נשק ערבים לוביים מוכנים להשתתף בשחרור פלשתיין. בלוב גברו הלחצים והאיומים על היהודים, וכמה יהודים נרצחו באזורים מרוחקים. עם הכרזת המדינה היהודית, החלו לנהור לגבולותיה אלפי מתנדבים ערבים מצפון אפריקה כדי להצטרף לצבאות הלוחמים בה. בדרכם מזרחה, המתנדבים התסיסו את ערביי לוב כנגד היהודים. הממשל הבריטי סירב לנקוט אמצעי ביטחון, וביום שבת 12 ביוני 1948, ערב חג השבועות, פרצו פרעות בטריפולי שבהן נרצחו 14 יהודים. ארגון ההגנה היהודי, שהוקם לאחר פרעות 1945, מנע פגיעה חמורה יותר בנפש. הפגיעות ברכוש היו חמורות: כ-1,600 יהודים נותרו ללא מקום מגורים, ומצאו מפלט ברובע היהודי ובמחנה הפליטים פורטו בניטו; עשרות משפחות נותרו ללא פרנסה ונפלו למעמסה על הקהילה. היהודים טענו שהבריטים אחראים לפגיעה בהם, עקב מניעת ההגירה, ושלחו מחאות למעצמות שדנו בעתידה של לוב. נוסף לכך שלחו איגרת למועצת הביטחון של האו"ם ודרשו לפתוח את שערי לוב ליציאת יהודים. האיגרת הסתיימה בקריאת השבר "שחררו אותנו! שחררו אותנו! שחררו אותנו!!!"

בינואר 1949 בריטניה הכירה בפועל במדינת ישראל, ואז ניתן ההיתר ליציאת יהודי לוב. בסיוע מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית ומוסדות יהודיים בין-לאומיים דוגמת הג'וינט וארגון OSE, עלו לישראל יותר מ-30,000 יהודים. 42 אניות הפליגו מנמל טריפולי לנמל חיפה, תחת דגל ישראל. עד דצמבר 1951, עת לוב זכתה בעצמאותה, עלו ארצה כ-90 אחוז מהיהודים שחיו בלוב בראשית המאה ה-20. יהודי לוב, שהיו פחות משליש אחוז מאוכלוסיית העולם היהודי, היו כחמישה אחוזים מכלל העולים לישראל בשנותיה הראשונות.

נכסי דלא־ניידי. ב־21 במרץ 1961 נקבע חוק מיוחד: כל הנכסים והרכוש הנמצאים בלוב והשייכים למוסדות או לאנשים היושבים בישראל, או הקשורים להם מטעמי אזרחות או ביחסי עבודה, יועמדו תחת אפוסטרופוסות ממשלתיות.

מצב יהודי לוב הלך והחמיר בעשור הראשון לעצמאותה. מעמד המשפטי והמדיני הידרדר, וכמוהו המצב הכלכלי והחברתי. בראשית שנות ה־60 חל שיפור מסוים, משהחלה לוב להפיק נפט באופן מסחרי. אישים יהודים השתלבו בתעשיית הנפט, שהביאה לפיתוח מואץ של הכלכלה. רצון המלך אידריס בשיפור היחסים עם המערב כדי ליהנות משיווק הנפט, סייע לארגונים יהודיים בין־לאומיים להפעיל לחץ לשיפור מעמדם של היהודים. אולם השיפור במצב הכלכלי ובמעמד המשפטי (הרשמי) לא ארך ימים רבים. האווירה הפכה להיות מתוחה יותר ויותר בשל כמה גורמים: התעצמות העימות הערבי־ישראלי, תעמולה של אש״ף נגד הציונות, הסתה לאומנית ודתית במסגדים, ותסיסות לאומניות שהחלישו את מעמדו של המלך.

יוני 1967: יציאת חירום

מלחמת ששת הימים הביאה ללגלג פרעות נוסף ביהודי לוב. בבוקר ה־5 ביוני 1967 פרצו מהומות ומעשי ביזה והשחתה בערים המרכזיות. יהודי טריפולי מצאו מחסה בתחנות המשטרה ובקסרקטינים בעיר, ובמחנה גורג'י. 300 יהודי נגזי פונו למחנה צבאי מחוץ לעיר, ולאחר מכן הועברו לטריפולי. הממשלה הכריזה על מצב חירום והטילה עוצר, אך במהומות נרצחו 17 יהודים ונפגעו בתים ועסקים. בשל התמשכות הפרעות ובעקבות בקשתו של לילו ארביב, מנכבדי הקהילה בטריפולי, הסכימו שלטונות לוב ב־17 ביוני לאפשר ליהודים לעזוב את לוב לאיטליה. הסכמה זו הפכה בפועל לצו גירוש. תוך חודש ימים נאלצו רוב היהודים לעזוב את לוב, תחת מגבלות כבדות: הותר להם לשאת איתם 20 לירות שטרלינג ומטען במשקל מרבי של 20 ק"ג. כ־4,000 יהודים עזבו לאיטליה, ומחציתם עלו בהמשך לישראל.

לאחר מלחמת ששת הימים, דומה היה שנגרעו הרוחות בלוב. חלק מהיהודים שיצאו בבהילות חזרו כדי לחסל את עסקיהם ולהציל ולו חלק מרכושם - אך ההפיכה הצבאית של קד'אפי בספטמבר 1969 שמה קץ לכך. בזמן ההפיכה נלכדו בלוב קרוב ל־300 יהודים. 200 מהם יצאו בהזדמנות הראשונה וחזרו לאיטליה. היהודים הותירו בלוב עסקים גדולים, רכוש רב, אינטרסים כלכליים והון עתק, שהוחרמו והועברו לאפוסטרופוס הכללי. חוק שנחקק בשנת 1970 קבע שיוחזרו לבעליהם כעבור 15 שנה, ואלו עדיין מחכים...

קד'אפי הורה על עקירת בתי העלמין היהודיים. בית העלמין היהודי בטריפולי נמחה בשנת 1973, ועל שטחו הוקמו מחסני הנמל, כביש ראשי וגורדי שחקים. מוסדות יהודיים ובתי כנסת הוסבו למסגדים ולמוסדות ציבור. בתנאים קשים אלו נותרו בלוב בשנות ה־80 כמאה יהודים. קד'אפי סתם את הגולל על קיומו של גרעין יהודי, ולו קטן, בלוב - שתושביה היהודים היו חלק בלתי נפרד מתולדותיה ומתרבותה. באמצע שנות ה־90 הועברה היהודייה האחרונה בלוב, אישה קשישה, לקהילת יוצאי לוב באיטליה. לאחר נפילת קד'אפי ניסה יהודי ממוצא לובי לשקם את בית הכנסת המרכזי בטריפולי, אך יוזמתו נכשלה.

התמונות באדיבות אתר "אור שלום"

"יהודי המערות" באזור ע'ריאן, שנות ה־60 (צילום: עמוס גורדון, באדיבות גיל גורדון)

צעירים יהודים בטריפולי, שנות ה־20

בלוב העצמאית נותרו כ־4,100 יהודים, בעיקר בעלי עסקים שנהנו בתחילה ממדיניות מתונה. ככל שלוב העמיקה את מעורבותה בעולם הערבי, ובמיוחד לאחר שהצטרפה לליגה הערבית ב־28 במרץ 1953, השתנה לרעה יחס הממשלה הלוֹבית ליהודים. בראשית 1953 הפסיקה לוב את שירות הדואר עם ישראל וחזלה להעניק ליהודים דרכונים רגילים; בסוף 1953 נסגר מועדון "מכבי טריפולי"; ב־1954 נסגר בית הדין הרבני ופוטרו ארבעת קציני המשטרה היהודים האחרונים שנותרו בשירות; ב־1957 נאסר רשמית כל קשר עם ישראל ואזרחיה; ב־31 בדצמבר 1958 פוזר ועד קהילת יהודי טריפולי, ובמקומו הוצב נציג מוסלמי; באפריל 1960 נסגר בית הספר "כל ישראל חברים" בטריפולי, ובמאי 1960 נאסר על האזרחים שאינם לובים (בהם היהודים) לרכוש

לעיון נוסף

1. ר' דה פליצה, יהודים בארץ ערבית: יהודי לוב בין קולוניאליזם, לאומנות ערבית וציונות, תל אביב 1980.
2. י' חגיג'לילוף, תולדות יהודי לוב: מראשית התיישבות היהודים בלוב ועד עלייתם וקליטתם בארץ, תל אביב 2000.
3. ח' סעדון (עורך), לוב: קהילות ישראל במזרח התשע־עשרה והעשרים, ירושלים 2007.